

Vries, 16 augustus 1998

Psalm 139

'Pas op kleine handjes wat je doet... ' 'Pas op kleine voetjes waar je loopt... ' Pas op kleine oortjes wat je hoort...' - zo gaat een oud, christelijk kleuterversje. Sommige ouderen onder u zullen de hele tekst misschien nog wel kennen.

Het is eigenlijk een vreselijk liedje. Het refrein eindigt met de regel: 'Want er is EEN in de hemel die alles ziet wat je doet.' Drie of vier jaar ben je, klein, argeloos en onschuldig. En dan word je prille kinderziel al doordrongen van schuldbesef. Groot worden is je aan regels houden. Dit mag niet, dat mag niet. Zo moet je doen en niet zo. En als je het toch doet word je over de vingers getikt. Door je vader, je moeder, de juf of de meester.

En als je het stiekum doet, en niemand die je ziet - dat had je gedacht. 'Want er is er één in de hemel die alles ziet wat je doet.'

God, het Alziende Oog, dat nooit eens een oogje dicht doet. Niet als je een koekje uit de trommel haalt, het schepje van hem uit de zandbak afpakt, niet als je die pestkop in de bank naast je eens een flinke lel verkoopt.

Zelfs als je dat alles niet eens zou durven, maar het alleen maar eens af en toe denkt. Want God kan zelfs je gedachten raden. Ook de AGedanken sind nicht frei' in dit soort geloof. God is hier eigenlijk niet meer dan een verlengstuk geworden van een burgerlijke, benepen soort opvoeding. God als stok achter de deur, een drilinstument. God als strenge vader, politieagent en schoolmeester tegelijk, die er op toeziet dat jij je aan de regels houdt. God, de 'Big Brother watching you'. Die ziet wat niemand ziet, ook wat er in het geniep achter de voordeur, in de achterkamer, en onder de lakens gebeurt.

Het kinderversje wordt niet meer gezongen, geloof ik. Gelukkig maar. Het heeft heel veel mensen van een onbekommerd leven beroofd, het leven voor kinderen soms tot een hel gemaakt. Als een strenge God altijd en overal over je schouder meekijkt, is het met de

spontaniteit gauw gedaan. Niets is meer zomaar leuk, fijn, om onbekommerd van te genieten. Over alles hangt de grauwsliuier van: ik doe het wel, maar eigenlijk mag het niet van God.

De Zuid-Afrikaanse kunstenares Marlene Dumas is met zo'n beeld van God opgevoed. Zij maakte eens een tekening die ze 'Jezus is boos' noemde. Uit wat niet meer dan een donkere vlek op het behang van de kinderkamer zou kunnen zijn kijken je een paar oplichtende, allesdoordringende, priemende ogen aan vanuit een grimmig zwart gelaat. 'Dat was Jezus voor mij toen ik klein was', zegt de kunstenare: een strenge hoofdmeester die iedere handeling, hoe onschuldig ook bedoeld, als een vergrijp beschouwde.

Van die Boeman-God zijn we gelukkig verlost, ook al reikt zijn schaduw nog ver in vele levens door en kost het sommige mensen veel moeite zich van dat beeld van God te ontdoen. Nog maar weinig kinderen worden er in elk geval mee opgevoed. In gezinnen, op catechisaties, op scholen, er wordt anders over God gepraat. God is goed, Hij wil je helper zijn, je naaste, dichtbij je staan, en niet veraf boven je. Hij is geen strenge rechter, maar een weggenoot, een goede vriend door dik en dun. Iemand die er altijd is, dat blijft zo in het geloof. Ook als iedereen je alleen laat is Hij er nog. Maar zijn vingers wijzen niet meer, schrijven geen proces-verbaal; hij reikt je de hand en slaat hem om je schouder.

Dat klinkt een stuk beter. Dat maakt het leven ook veel dragelijker. Dat maakt dat we psalm 139 ook met een rustiger hart kunnen zingen.

'Here, gij doorgrondt en kent mij;

Gij kent mijn zitten en mijn opstaan,

Gij verstaat van verre mijn gedachten,

met al mijn wegen zijt Gij vertrouwd.

Want er is geen woord op mijn tong,

of zie, Here, Gij kent het volkomen;

Gij omgeeft mij van achteren en van voren

en Gij legt Uw hand op mij.'

Veel mensen konden deze regels vroeger niet lezen of horen - en misschien nu nog niet - of ze kregen het spaansbenauwd. Maar als we niet meer in die boeman-God hoeven te geloven, of ons er met veel moeite van hebben bevrijd, dan wordt het een stuk makkelijker na te zeggen.

De God van deze psalm is dan geen strenge, afwezige Vader die mij vanuit de verte bespioneert.

Hij - of moet ik zeggen Zij - is dan eerder een liefdevolle Moeder die er altijd voor je is. Nooit nadrukkelijk, verstikkend, met veel aplomb aanwezig, maar subtiel en betrouwbaar, doorgaans op de achtergrond maar ondertussen...

God is in deze psalm geen gestalte, met duidelijke omtrekken. Eerder is hij/zij de ruimte waarin ik leef. God is hier niet een tegenover, een daarginds. Maar 'achter mij zijt gij, vóór mij, rondom mij', zoals Ida Gerhardt en Marie Van der Zeyde vertalen. Hier geen verre, transcendente God op lichtjaren afstand, maar een God die mij even vanzelfsprekend omgeeft als het licht in mijn ogen, de lucht die ik adem. Gedachteloos leef ik er maar op los, sla ik mijn ogen op, haal ik adem; maar ondertussen zijn ze er, en ze zijn van levensbelang: het licht van de zon, de zuurstof die ik opzuig.

Een moederlijke God.

Er is geen woord op mijn tong

'Stil maar, zoon, dochter, je hoeft het niet met zoveel woorden te zeggen, ik weet zo wel wat je bedoelt.'

Gij legt Uw hand op mij

Nee, dat is dan niet: dan word ik door U in de kraag gegrepen,

maar eerder iets als: dan strijkt gij mij met uw hand door mijn haren.

Een moederlijke God in deze psalm. Die gedachte wordt versterkt door de manier waarop de psalmist niet alleen zijn ruimte, zijn levensruimte, maar ook in de tijd, zijn levenstijd, door God ziet omspannen.

'Gij zijt het die mijn kern hebt gevormd, die mij weefde in de schoot van mijn moeder. (...) Mijn wezen kent Gij volkomen,

Mijn oorsprong was u niet verholen, toen ik in het verborgene gevormd werd (...)

Uw oog zag mij, vormeloos nog (...).'

Er is hier sprake van de intimiteit zoals alleen moeder en kind die met elkaar kunnen delen.

Maar God, zegt de dichter, is mij nog inniger en nog intiemer dan mijn moeder's schoot.

Dat is een geruststellende gedachte. Dat straalt de psalm ook uit. Rust. Intimiteit. Een onverklaarbare, innerlijke rust van een gelovige, die zich van voren en achteren, van onderen en boven omgeven weet door God. Als door een zacht klotsende zee, een warm bad. En dan tegen die warmte en geborgenheid ook nog Jij kunnen zeggen, haar aanspreken als een Persoon, haar deelgenoot kunnen maken van je vreugden en je angsten, je hoop en je wanhoop. Want dat is wel het meest opvallende aan deze psalm: hier wordt de alomtegenwoordigheid van God beleden, maar niet in de vorm van een afstandelijke dogmatiek: 'op bergen en in dalen, ja overal is God', Maar in de jij-vorm, hoogst persoonlijk.

Het is dus maar hoe je ze leest, deze woorden. Met het beeld van de boeman-God op je netvlies wordt het een angstaanjagende psalm. Maar voor wie God meer als een Vriend of vriendin ervaart, verliezen deze regels veel van hun vreemdheid.

Of toch niet helemaal? Want het is toch wel wonderlijk. Zo intiem, zo innig gaat hier iemand met God om, dat je je er wel wat ongemakkelijk bij voelt. Ook al zou ik voor zijn aanwezigheid willen vluchten, dan nog lukt het me niet. Ik kan naar de hemel opstijgen, naar de hel afdalen, ik kan met Space Shuttles het eindeloze heelal doorkruisen, en dan nog is Hij er. Zelfs de duisternis is licht voor hem. Overal stuit ik op hem.

Daar zou elk normaal mens toch een beetje nerveus van worden. Bij zoveel openheid kan toch geen mens leven. Zelfs de beste, meest innige relatie tussen twee mensen is toch niet tegen zo'n overbelichting bestand? Ook de grootste liefde heeft soms wat afstand nodig, een klein schemerhoekje, een plek waar de ander niet mag en kan bijkomen. Je kunt een heel huis met elkaar delen, maar toch wil je graag een klein kamertje voor je zelf.

Het is toch een benauwende gedachte, dat we nooit, maar dan ook nooit, aan God kunnen ontsnappen.

Dat wij altijd transparant, naakt zullen staan voor zijn Hemels Röntgenapparaat.

We willen in elk geval toch de mogelijkheid hebben voor hem kunnen vluchten, als Adam in de hof, ook al weten we dat het ons nooit zal lukken. 'Adam waar ben je?' vraagt God. En Adam zegt: 'Toen ik je aan hoorde komen, werd ik bang; want ik ben naakt; daarom verborg ik mij'. Soms kunnen we immers even geen pottenkijkers gebruiken. Ook al heten ze God. Dan verbreken we het lijntje dat ons met God en met anderen verbindt, onttrekken ons aan het oordeel van anderen en spelen we even voor God in ons eigen privé-universum.

Dan is al ons gevoel voor verhoudingen zoek. Dan zijn wij de Schepper, draait de wereld om óns en doen de anderen, doet God alleen nog mee als zij bewonderend toekijken. Dan zijn de anderen een middel, en wijzelf het doel.

Vluchten voor God heet dat in de bijbel.

Dat kan op tal van verschillende manieren.

Je kunt vluchten naar de hemel, zegt de psalm, maar ook vluchten naar de hel.

Je kunt je eigen paradijsje bouwen, in de vorm van de burgerlijke idylle van een knus huis-boompje-beestje, of een lekker leventje voor je geïndividualiseerde zelf. Een vlucht in de hemel, je eigen hemel. Hij lijkt grenzeloos. Maar elke zelfgeconstrueerde hemel heeft grenzen. Elk zelfvoldaan mens gaat op den duur dat liedje van Vera Lynn zingen 'is that all there is?' Mensen kunnen alles hebben maar tegelijk niemand meer zijn. En dat ook voelen. Dan kom je jezelf tegen, heet het. Maar de psalm zegt het anders: Maar steeg ik ten hemel - gij zijt daar.' Je komt God tegen, aan de grenzen van je eigen hemel.

Je kunt ook naar de hel vluchten. Het leven niet accepteren, in opstand komen tegen je ouders, tegen jezelf, God. De pijngrens van je zelf, van anderen verkennen, de zelfkant van het leven zoeken. Maar ook de hel heeft grenzen. Soms liggen ze in de goot. En dan kom je op een goeie dag jezelf tegen, zeggen we dan. Maar de psalm zegt het anders: 'lag ik neer bij de doden - Gij staat daar.'

Waar we ook heen vluchten - naar de hemel of naar de hel - Gij zijt daar.

Waarom vinden we dat toch een benauwende, ongemakkelijke gedachte?

Omdat we in feite allemaal vluchters zijn, onderweg om van God los te komen.

Verloren zonen die als ze in het verre land de erfenis verteren natuurlijk niets van de Vader willen weten.

'God, prima, dat u er bent, dat is werkelijk een geruststellende gedachte, maar kom me nu niet te dicht dicht op de huid. Misschien dat ik later nog eens bij u aan mag kloppen?'

We kunnen de alziende blik van God de Vader niet verdragen.

Omdat er in de genade en de liefde die er uit spreekt, tegelijk ook een oordeel verborgen zit. Een oordeel over ons vluchten, het voor God willen spelen in ons eigen universum. En dat is een oordeel, dat ons dieper peilt dan we zelf ooit zouden kunnen. Een oordeel, waar we bang voor zijn, en waarvoor we ons liever verbergen als Adam in de hof.

Daarom blijft het moeilijk om je deze psalm zo maar eigen te maken.

Het lijkt alsof alleen Jezus hem kan bidden. Zo innig, zo intiem met God was Hij alleen.

Voor ons lijkt hij te hoog gegrepen. We kunnen hem niet zomaar nabidden. Hij blijft ons ten diepste vreemd.

Daarvoor zit er, behalve de harmonieuze rust van de moederlijke ontferming, ook teveel onrust in. Een onrust die we eigenlijk niet willen.

Zo halverwege de psalm lijkt plotseling het vertrouwelijk onderonsje tussen God en de ziel te worden verstoord door een paar uiterst felle, agressieve verzen, over haters van God die het licht in de ogen niet verdienen.

Alsof er dan een steen in de kabbelende vijver van het Godsvertrouwen wordt gegooid. 'Zou ik niet haten, HERE, wie U haten, niet verafschuwen wie tegen U opstaan?'

Mensen zijn blijkbaar niet altijd, niet allemaal de lieverdjes van God. Er is liefde tot God mogelijk, maar ook haat. Toenadering, maar ook verwijdering. Een harmonieus verkeren van de ziel met zijn Schepper, maar ook chaos, conflict, onbegrip, onwil, ruzie tussen God en mens. Mensen vechten met God, zoals Jakob aan de Jabbok.

Daarom doet de psalmist, aan het eind van zijn gebed gekomen, een beroep op God als Rechter, een beroep op zijn oordeel. 'Doorgrond mij, o God, en ken mijn hart, toest mij en ken mijn gedachten; zie of bij mij een heilloze weg is, en leid mij op de eeuwige weg'.

Het lijkt wel alsof hij zichzelf niet vertrouwt. Hij is zo vroom begonnen in de psalm. Hij en God, twee handen op één buik. En heeft hij de tegenstanders van God niet een flinke veeg uit de pan meegegeven! 'Ik haat hen met een volkomen haat, tot vijanden zijn zij mij'. Zo, die zit! Maar het lijkt alsof hij zichzelf niet helemaal vertrouwt: misschien ben ik zelf ook wel een beetje zo'n hater van God?

Daarom: Doorgrond mij, o God, en ken mijn hart.

Zo lijkt aan het eind van de psalm de God die we aan het begin afwezen, toch weer via de achterdeur te worden binnengebracht.

God als alomtegenwoordige, alziende Rechter.

Maar moeten we voor dat idee nu werkelijk zo bang zijn? Misschien is het een geweldige gedachte, te weten dat er tenminste één rechter is, die ons werkelijk goed beoordeelt. Dat we niet uiteindelijk niet afhankelijk zijn van de blaam en de lof van anderen, of van ons eigen wankele subjectieve oordeel, maar van het Zijne.

Wij lijken vandaag misschien meer dan ooit tevoren de gevangene te zijn geworden van elkaars spiedende en oordelende blik.

Een moderne versie van de psalm zou zo kunnen luiden:

De levensverzekeringsmaatschappij doorgrondt en kent mij,

De verborgen camera's in het winkelcentrum kennen mijn zitten en mijn opstaan.

De belastingdienst en de FIOD onderzoeken mijn gaan en mijn liggen,

dankzij de gekoppelde databestanden zijn mijn wegen aan de overheid vertrouwd.

Er is geen woord op mijn tong, of zie, mijn burens en collega's, kennen het volkomen.

De t.v.camera's van RTL5 en NOVA omgeven mij van achteren en van voren,

en bij een eventuele misstap legt de publieke opinie genadeloos zijn hand op mij.

De boeman-God is misschien weg, maar we hebben zelf wel voor een vervanger gezorgd. 'Pas op kleine handjes wat je doet'. Genadeloos lijken we overgeleverd aan de blik van anderen. En met alle macht proberen we dan van de weeromstuit ons ego op te krikken om die blik te weerstaan.

Nee, dan liever toch de ervaring van een God, voor wiens aangezicht je leeft, en die je nieren proeft. Een God, niet het verlengde van jezelf, niet de stok achter de deur van anderen, maar werkelijk een Derde, een ander.

Een God die, zo lijkt het, ons onmogelijke eisen stelt en voor wie we altijd schuldig lijken te staan. Een God met een dodelijk scherpe blik, als we weer eens voor God willen spelen in ons eigen universum. Maar tegelijk de Ander (is het uiteindelijk niet de enige?) die genadig is en van vergeving weet. Liever zijn oog op ons, dan alleen dat van de anderen en van onszelf.

Er is een aangrijpend gedicht van Dietrich Bonhoeffer, de duitse theoloog die vanwege zijn verzet tegen Hitler in de gevangenis terecht kwam en ter dood werd gebracht. Wie ben ik? heet het. Wie was hij? Een landverrader, zeiden de nazi's. Een held, oordeelden zijn leerlingen. Een sterke persoonlijkheid, oordeelden zijn medegevangenen. Een zwakkeling, wist hij van zichzelf beter. Wie is hij? Hij kwam zichzelf behoorlijk tegen, kun je zeggen. Hij zag dat anders. Hij kwam God tegen.

Het gedicht eindigt zo:

Wie ben ik? De een of de ander?

En ik nu de een en morgen de ander?

Ben ik beiden tegelijk?

Huichel ik voor de mensen

en ben ik mijzelf een verachtelijk huilende zwakkeling?

Lijkt wat er nog in mij is op een verslagen leger

wanordelijk vluchtend na de verloren slag?

Wie ben ik? Ik ben de speelbal van mijn eenzaam vragen.

Wie ik ook ben Gij kent mij

ik ben van U mijn God.